

Nino Balanchivadze

Georgia, Tbilisi

Shota Rustaveli Institute of Georgian Literature

The Thorn and its Face-symbol in Folk Works

It is not uncommon for thorns to fall on a rose after the fall of Adam and Eve, so that the sin committed by the first humans and their expulsion from paradise will not disappear from the memory of mankind. In general, the thorn is a drooping growth of some plants.

According to one Abkhazian legend (bats, thorns and thistles // birds) we learn that the thorns spread all over the earth not for evil, but to help the brothers. He begged everyone and everything to return the lost merchandise to friends.

Thus, the role of thorns in the Georgian folklore is very interesting it is presented as a symbol of overcoming obstacles and difficulties for people, as well as a symbol of support and assist.

Key words: Thorn, Face-symbol, Adam and Eve.

ნინო ბალანჩივაძე

საქართველო, თბილისი

შოთა რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტი

ეკალი და მისი სახე-სიმბოლო ხალხურ შემოქმედებაში

არავისთვის უცხო არ არის, რომ ეკლები გაუჩნდა ვარდს ადამისა და ევას დაცემის შემდეგ, რათა კაცობრიობის მეხსიერებიდან არ გამქრალიყო პირველი ადამიანების მიერ ჩადენილი ცოდვა და მათი სამოთხიდან განდევნა. მას შემდეგ ძეძვი და ეკალი წინააღმდეგობებისა თუ დაბრკოლებების არსებობის ნათელი გამოხატულებაა: „ძეძვი და ეკალი აღმოგიცნოს და მინდვრის ბალახი იყოს შენი საზრდო. პიროფლიანი ჭამდე პურს, ვიდრე მიწად მიიქცეოდე, რადგან მისგანა ხარ აღებული, რადგან მტვერი ხარ და მტვრადვე მიიქცევი!“ (დაბ. 3:7-21).

ადრექრისტიანული ტრადიციების მიხედვით, ვარდი უეკლო იყო პირველ ცოდვამდე, თუმცა, ვარდის სურნელი კვლავ აღუძრავს ადამიანებს სამოთხეში განცხრომით ცხოვრების მოგონებას. შესაძლოა, ამ ლეგენდის გავლენით უწოდებენ მარიამ ღვთისმშობელს „უეკლო ვარდს“, ვინაიდან, ტრადიციის მიხედვით, მარიამი უცოდველია და მას არ ეხება პირველი ადამიანების მიერ ჩადენილი ცოდვა (აბზიანიძე, ელაშვილი 2006: 71).

უნდა აღინიშნოს, რომ ხალხურ მხატვრულ შემოქმედებაში, ერთი მხრივ, თუ ეკალი ადამიანისათვის მოწამებრივი ცხოვრებისა და აღსასრულის ან ცოდვის სიმბოლოა (ბარდ-ეკალი, ეკლის გვირგვინი, ქრისტეს ტანჯვის სიმბოლო, მურმანის ეკალი), მეორე მხრივ, იარაღია ბოროტების დამარცხებისა და კეთილშობილებისა.

ეკალი თუ ძველ ეგვიპტეში, საიდანაც მოდის ეკლის სიმბოლიკა (აკაციის ეკალი), ადამიანთა მფარველი, ეგვიპტელი ქალღმერთის-ნეიტის, ატრიბუტია, ბიბლიის მიხედვით, ქრისტეს ტანჯვის სიმბოლოდ ითვლება „ეკლის გვირგვინი“. ის განასახიერებს არა მხოლოდ მაცხოვრის მოწამებრივ გზას, არამედ სიმბოლური ინვერსიით – განსაცდელისაგან თავდაცვასაც (აბზიანიძე, ელაშვილი 2006: 64). ამის ნათელი მაგალითია ავსულთაგან დევნის ოთხდღიანი პერიოდი დიდმარხვის უკანასნელი კვირის ორშაბათიდან ხუთშაბათის ჩათვლით, რომელიც სვანეთში ტრადიციულად აღინიშნებოდა.

სვანები ეშმაკებისაგან ოჯახის განწმენდას აღდგომის წინა ორშაბათს იწყებდნენ და ხუთშაბათს დილამდე აგრძელებდნენ: ოჯახის უფროსი მათ(ეშმაკებს) გარეთ „გარეკავდა“ და სახლის კარს დაუკეტავდა; შემდეგ ეზოში გავიდოდა და ეშმაკებს თოფს ესროდა, ეკლის ჯოხებს კარ-ფანჯრების კამარაზე დაკიდებდა. ქალები ლემზირებს (სარიტუალო პური, კვერი) დააცხოვდნენ და შეავედრებდნენ. მერე მარბიელი (მცხოვრელი) ხმამაულებლად წყლის ნაპირზე გავიდოდა და მოიტანდა ე. წ. ლმმყინას ქვას რძის საკვეთის ქვეშ დასაადებად, ეკლის ჯოხს კი – საკვეთის ამოსარევად. შემდეგ იწყებდნენ შავი ძაფის დართვას. დართულ ძაფს ღამით ოჯახის წევრებს მკლავსა და ფეხზე, აგრეთვე, უღელს, პურის ფქვილის კიდობანსა და ფქვილის ამოსაღებ პატარა ნიჩბებს შეაბამდნენ. ამ ძაფს სვანები თანაფლას უწოდებდნენ და სწამდათ, რომ ეშმაკი ვერ მიეკარებოდა. ამავე დღეს ყანებში გაჰქონდათ

ეკალი, ნახშირი, ქვიშა და თეთრი ქვა. შუაყანაში ეკალს მიწაში ჩაარჭობდნენ, ძირში ნახშირსა და ქვიშას მიაყრიდნენ, იქვე თეთრ ქვასაც დადებდნენ.

ქვიშას როგორც საფუარის ქვეშ ყრიდნენ, ისე ფანჯრებზე, მრგვალ ქვებს კერიის მარჯვენა მხარეს კერძს ფეხთან, ხოლო თეთრ ქვებს რძის საკვეთსა და საფუარში ათავსებდნენ. საღამოს რკინის რაჩხუნითა და მუგუზლების ქნევით ეშმაკებს საბოლოოდ „გარეკავდნენ“, კარებს დახურავდნენ და ავსულებს ეზოდანაც გაყრიდნენ, თან მუგუზლებსა და ქვებს მიაყოლებდნენ. ხუთშაბათის ნაცარი წლიდან წლამდე სახლის კარების კედელში დატანებულ განჯინაში ინახებოდა. ამ ნაცარს დრო და დრო, სამოვარზე გარეკვის წინ საქონელს ზურგზე აყრიდნენ, თან „ბეკენიას ენით“ შეულოცავდნენ (ანთელავა 2017: 931).

ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ, როცა ქაოსის ძალების ზეობა იყო (მარიამობის წინა ღამეს), მათ საწინააღმდეგოდ სხვადასხვა ავგაროზი გამოიყენებოდა (თმებზე სანთლებს იწებებდნენ, ეკლის რგოლებიან ჯვრებს დგამდნენ ეზოებში, ბოსტნებსა და ყანებში, საცხოვრებლისა და საქონლის სადგომის კედლებზე ამაგრებდნენ, ეკლის საყელოს უკეთებდნენ ხბოებს და ა.შ.), რომლებსაც, აფხაზების აზრით, ავსულები ვერასოდეს მიეკარებოდნენ (ანთელავა 2017: 382).

აფხაზური გადმოცემის მიხედვით, ეშმაკის, როგორც ყოველგვარი ბოროტების საწყისის, დევნის ნათელი მაგალითია ჭექა-ქუხილის ღვთაების მიერ წითელი გველის მათრახისა და ეკლიანი უზანგის (ცხენით სიარულის დროს, ფეხის საყრდენი) გამოყენება.

სატანა, ეშმაკი. როგორც ყოველგვარი ბოროტების საწყისს, აჯნიშს ღმერთი(ანცვა) დევნის, უფრო ხშირად კი ჭექა-ქუხილის ღვთაებაა ფიდა. ამიტომაც არის ხოლმე ჭექა-ქუხილი. აფი თავის ტყვიას, მებს, ისვრის იმ ადგილებში, სადაც ეშმაკი ეგულება. ეს უკანასკნელი ცდილობს რა, გაექცეს ღვთის რისხვას, ხეებ ქვეშ ან საცხოვრებელ და სამეურნეო ნაგებობებში იმალება, ეტმასნება ადამიანებს (თუ აფხაზი ქუხილის დროს გარეთ არის, აუცილებლად გადაყრის მასრებს, რომლებშიც აჯნიშმა იცის თავის შეფარება) და ცხოველებს (უძვრება ბალანში ან ქვემოდან ამოეკვრება). ხალხური წარმოდგენების თანახმად, აჯნიში ღვთაებაა ფისდის შვილია

და ამიტომაც არ კლავს მას, მხოლოდ აშინებს. მისი საბოლოო განადგურება ქვეყნიერების აღსასრულის ჟამს მოხდება. ნართულ გადმოცემებში აჯნიში კუდიანთა, ჯადოქართა მოდგმაა, რომელსაც ნართები ებრძვიან. ისინი მჭედლობის ღვთაება შაშვის მამალზე სხედან და ისე დადიან; აჯნიშისა და ღვთაება აფის ურთიერთობა უძველესი მითოლოგიის – ჭექა-ქუხილის ღვთაებისა და გველის ბრძოლის გამოძახილია (ანთელავა 2017: 917).

ნართების მიხედვით კავკასიის ხალხების ეპიკურ თქმულებათა გმირებიც ეკლიანი უზანგითა და მათრახით ებრძვიან ბოროტ ძალებს. ღვთისშვილებიც ხომ მათრახითა და ლახტით უმკლავდებოდნენ ბოროტ სულებს და ეს მათრახი სხვადასხვა სახის იყო, „ცხრაკუთხიანი“, „ფესვიანი“, „ნავთიან ქოთანში ამოვლებული“ და ა.შ. (ჩიქოვანი 1972:127). კუდიანების, ბოროტებისა და ეშმაკების დასაფრთხოებად მოჰქონდათ ზევშვებს ასკილის რტოსთან ერთად ეკლის ტოტებიც ჭიაკოკონობის რიტუალის დროს და ამაგრებდნენ კარებზე, ფანჯრებსა და ამბრებზე, რათა კუდიანები არ მიჰკარებოდნენ და ავი თვალისაგან განერიდებინათ ყველა და ყველაფერი.

ხალხის მეხსიერებამ შემოინახა არაერთი საინტერესო გადმოცემაც ავი სულების შეკრების შესახებ. მიუხედავად იმისა, რომ იალბუზის მთაზე ასვლა მხოლოდ რჩეულთა ხვედრი იყო: „წელიწადში ერთხელ, ჭიაკოკონობის ჟამს, ავი სულები იალბუზის მთაზე იკრიბებოდნენ, რათა ადამიანებისათვის ზიანი მიეყენებინათ. კუდიანებისაგან თავდასაცავად კი ადამიანები ცეცხლთან ერთად ეკლიან რტოებს აგროვებდნენ და ისე ანთებდნენ ცეცხლს, რათა ცოდვებისაგან განწმედილიყვნენ და ავი სულები-საგან თავი დაეცვათ (ბერიძე 1980: 128).

სწორედ ბოროტების დამარცხების შედეგად გახდა მე-13 საუკუნეში ერთი უშნო და ეკლიანი ყვავილი ნარშავი შოტლანდიელთა სახელმწიფო სიმბოლო. <http://genia.ge/?p=32149>

ძველი შოტლანდიური ლეგენდის თანახმად, დიდი ხნის წინათ დანიელთა ლაშქარი შუა ღამისას შოტლანდიელთათვის სრულიან მოულოდნელად მიადგა მათი მეფეების უმთავრეს ციხესიმაგრეებსა და რეზიდენციას. დანიელი მეომრები მაქსიმალურად ცდილობდნენ სიფრთხილის გმოჩენას, რათა ციხე-სიმაგრეში მყოფებს ისინი ვერ შეემჩნიათ, თუმცა უკუნ დამეში ერთ-ერთმა

დანიელმა მებრძოლმა ვერ შენიშნა ნარშანის ეკლიანი მცენარე და მას ისეთი ძალით დაადგა შიშველი ფეხი, რომ ტკივილისაგან მთელი ხმით შეჰყვირა. მისი ყვირილი კი უმაღვე ციხესიმაგრის ბინადართ ესმა და განგაში ატყდა. შედეგად შოტლანდიელებმა დანიელები დაამაცხეს, ხოლო ნარშავია კი ეროვნულ ყვავილად აღიარეს.

ეკალი ავი სულეების დევნისა და უკეთურების თავიდან აცილებასთან ერთად გვხვდება ბოროტების, ცოდვის სახე-სიმბოლოდაც: მურმანი, რომელმაც აბესალომი და ეთერი დააშორა, ნახავს რა ეთერისა და აბესალომის საფლავს, ცოცხლად ჩაიმარხავს თავს მათ შუაში. აბესალომისა და ეთერის საფლავზე ვარდი და ია ამოვა, მურმანის საფლავზე კი – ნარ-ეკალი. ვარდი და ია ერთმანეთისაკენ იხრებიან, მაგრამ ეკალი უშლის ხელს. მურმანის სიყვარული ეკლად გადაიქცა (ხალხური სიბრძნე 1964: 69).

აბესალომისა და ეთერის ტრაგიკული ისტორიის ანარეკლია ინგილოური გადმოცემა, რომელიც მოგვითხრობს, ისტორიული ჰერეთის სოფელ ვარდუბანში მომხდარ ამბავს. როგორ დაღუპა ერთმა ბოროტმა დედაბერმა ორი მოსიყვარულე ადამიანი. სოფელ ვარდუბანში ულამაზეს ქრისტიან ქალწულზე შეყვარებული მაჰმადიანი ყმაწვილი სატრფოს მამას ჰპირდებოდა, რომ მდინარიდან ეკლესიამდე მარტო გაიყვანდა წყლის არხს ქალიშვილის ხელის სანაცვლოდ. ქალიშვილის მამას არ სურდა მაჰმადიანი ახალგაზრდა სიძედ, ამიტომ, ვიდრე გამიჯნურებული ყმაწვილი ეკლესიამდე წყალს გაიყვანდა, ბოროტი დედაბრის რჩევით სამი დღე და ღამ პირუტყვს არც აჭამა და არც ასვა, მერე კი დამშეულები ეზოში გამოუშვა. შეყვარებულ ყმაწვილს უთხრა, რომ პირუტყვის ხმაური ქალიშვილის სიკვდილს უკავშირდებოდა. თავზარდაცემულმა ყმაწვილმა ადგილზე განუტყევა სული. მას მიჰყვა ქალიშვილიც. არც დედაბერი გადარჩა ცოცხალი. ისინი, სამივენი, ერთად დაკრძალეს. ქალ-ვაჟის საფლავზე თეთრი და შავი ვარდი ამოვიდა, ნეტარების სიმბოლო. ხოლო დედაბრის საფლავზე, რომელიც მათ შორის დამარხეს, – ნარ-ეკალი (ხონელი, 1890, №2250), ბოროტებისა და ცოდვის სიმბოლო (ადამის ცოდვის დაღი მცენარეზე) (კიკნაძე 2001: 44).

ზოგადად იას კდემამოსილების განსახიერების სიმბოლოდ მიიჩნევენ, რადგან თავისზე გაცილებით მაღალი ხეების ჩრდილში

იზრდება. ვარდს კი ძველი რომაული მითები (განსაკუთრებით წითელ ვარდს) ომის ღმერთს, მარსს, მის ცოლს, ვენერასა (აფროდიტეს) და მშვენიერ ადონისს უკავშირებენ. ამ მითის ბერძნული ვერსიის თანახმად, ადონისი სასიკვდილოდ დაჭრა გარეულმა ტახმა. როდესაც აფროდიტე თავის დაჭრილ სატრფოსთან გარბოდა, ფეხში თეთრი ვარდის ეკალი შეერჭო და სწორედ აფროდიტეს სისხლმა გააწითლა ეს ყვავილი. თუ აბესალომისა და ეთერის საფლავზე ია და ვარდია ამოსული, ბოროტი დედაბრის მიერ განწირულთა საფლავზე – თეთრი და შავი ვარდები. თეთრი, თავის მხრივ, უმანკოებას, სიწმინდეს, სისპეტაკესა და გულწრფელობას გამოხატავს (აბზიანიძე, ელაშვილი 2006: 70-71). შავი ვარდი კი ზოგისთვის ტრაგედიის, ცუდი ამბის, ტანჯვის მომასწავებელია, ზოგისთვის – ყოველივე ცუდის დასასრული და იმედისა და სიახლის საწყისი. ერთადერთი, რაც უცვლელია ორივე შემთხვევაში, ეს ბარდ-ეკალია, რომელიც ემშაკის ზეობის, ბოროტების ანარეკლია.

მითოლოგიასა და ხალხურ მხატვრულ ზეპირსიტყვიერებაში დედაბერი არის მეტად გავრცელებული პერსონაჟი. უამრავ უძველეს ქართულ ზღაპარსა თუ თქმულება-გადმოცემაში გვხვდება სხვადასხვა მოხუცებული ქალი, რომელთაგან ზოგიერთი მიზანთროპია და ადამიანებს ვერ იტანს, ეზიზღება, ზოგი კი კეთილია და ეხმარება გმირებს. ბოროტ დედაბრებს ხშირად ასეც მოიხსენიებენ – „კუდიანი დედაბერი“, „კუზიანი დედაბერი“, „ჯადოქარი“, „ავი დედაბერი“, „პატარა დედაბერი“, „დემონი“, „ავმუცელა დედაბერი“ და ა.შ., რომელთაც გააჩნიათ ზეზუნებრივი ძალები, ფლობენ გარკვეულ მაგიას და მართავენ სხვადასხვა ბუნებრივ სტიქიას, როგორებიცაა ქარი, წყალდიდობა, მიწისძვრა, ცეცხლი და ა.შ. მათ შეუძლიათ გამოიწვიონ ბუნებრივი კატაკლიზმები. ხშირად ამ ძალებს დედაბრები გმირების ხელის შეშლისა ან მათი დაღუპვისათვის იყენებენ (ანთელავა 2017: 31-932). და, თუ ინგილოურ გადმოცემას დაუვკვირდებით, დავინახავთ, რომ „ბოროტი დედაბერი“ თავის ეპითეტს ამართლებს და მურმანის მსგავსად ისიც განწირულია. მის საფლავზეც ბოროტების სიმბოლო ეკალი ყვავის.

ერთი აფხაზური გადმოცემის გაცნობით კი ვიგებთ, რომ მთელს დედამიწაზე ეკალი გავრცელდა არა წინააღმდეგობებისა

და სიავის მოტანის, არამედ კეთილშობილური ზრახვების, თანადგომისა და მშობილთა დასახმარებლად.

ამ მხრივ, ჩვენი ყურადღება მიიპყო ერთ-ერთმა გადმოცემამ „ღამურა, ეკალი და ჭარლი (ფრინველი)“, რომლის მიხედვითაც, ღამურამ, ეკალმა და ჭარლმა გადაწყვიტეს – ევაჭრათ. ღამურამ ისესხა ფული ჩიტებისაგან. სამივენი გაემგზავრნენ ზღვის გადაღმა, ყველაფერი სარფიანად შეიძინეს, ატვირთეს მთელი საქონელი ჭარლის ზურგზე და გამოფრინდნენ უკან.

გზაზე საქონელი ჩაცვივდა ჭარლის ზურგიდან ზღვაში, სადაც იგი გადაყლაპა თევზმა. მას შემდეგ ჭარლი იჭერს თევზებს ზღვაში, მდინარეებსა და ტბებში, რათა იპოვოს ის თევზი და დაიბრუნოს საქონელი. ეკალი გავრცელდა მთელს ხმელეთზე იმისათვის, რომ ხელთ იგდოს საქონელი; თუ ვინმე დააპირებს მის წაღებას, ტანსაცმელზე ეკვრება და ცდილობს საქონლის მოძებნას, რათა დაკარგული ნავაჭრი საქონელი დაუბრუნოს მეგობარს. ღამურა კი იმალება მოვალე ჩიტებისგან (გულია 1909: 392-393).

და რადგან ბარდ-ეკალი ადამიანთა დასასჯელად არის განსაზღვრული და მათ წინააღმდეგობებსა თუ სიმძნელებს უქმნის, თავად ადამიანი ცდილობს ავი თვალისა და მოსალოდნელი საფრთხისაგან დაიცვას როგორც თავისი თავი, ისე საკუთარი ოჯახი.

ამრიგად, ქართულ მხატვრულ ზეპირსიტყვიერებაში მეტად საინტერესოდ არის წარმოჩენილი ეკლის როგორც დაბრკოლებისა და წინააღმდეგობების შექმნის, ისე თანადგომისა და შემწის სიმბოლო.

დამოწმებანი:

აზზიანიძე, ელაშვილი 2006: აზზიანიძე ზ, ელაშვილი ქ. *სიმბოლოთა ილუსტრირებული ენციკლოპედია*. ტ. I. თბილისი: გამომცემლობა „ბაკმი“, 2006.

ანთელავა 2017: ანთელავა ნ. *კავკასიის ხალხთა მითები და რიტუალები*. თბილისი: გამომცემლობა „უნივერსალი“, 2017.

ბერიძე 1980: ბერიძე თ. *ძველი თბილისის სურათები*. თბილისი: გამომცემლობა „ნაკადული“, 1980.

გულია 1909: გულია ი. „ღამურა, ეკალი და ჭარლი (ფრინველი)“, СМОМІІК, №40, 1909.

კიკნაძე 2001: კიკნაძე ზ. *ქართული ხალხური ეპოსი*. თბილისი: გამომცემლობა „ლოგოს პრესი“, 2001.

შოტლამდიური ლეგენდა: შოტლამდიური ლეგენდა <http://genia.ge/?p=32149>

ჩიქოვანი 1972: ჩიქოვანი მ. *ქართული ხალხური პოეზია*. ტ. I. თბილისი: გამომცემლობა „მეცნიერება“, 1972 .

ჩოლოყაშვილი 2019: ჩოლოყაშვილი რ. (რედაქტორი) *1836-1937 წლების რუსულ პრესაში გამოქვეყნებული ქართული ფოლკლორული მასალის შესწავლა*. თბილისი: 2019.

ხალხური სიბრძნე 1964: ხალხური სიბრძნე. თბილისი: გამომცემლობა „ნაკადული“, 1964.

ხონელი 1890: ხონელი ი. „*ორი ინგილოური ლეგენდა*“, HO, 1890, №2250.

Naira Bepievi

Georgia, Tbilisi

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

Myth and Ritual in Ossetian Folklore

The Ossetian mythological world is quite diverse and specific. The Ossetian mythological sphere implies, on the one hand, involvement in the process of the beginning, creation and formation of the universe (“Legends of the Tsarsiat”), and on the other hand, those cult and ritual processes of cosmic creatures and individual temples or deities equated with them that are known for many individual characteristics along with common ones (Nart Saga, Ossetian myths).

Ossetian is represented in mythology by rituals and ceremonies dedicated to individual deities. Especially a lot of rituals are associated with the names of the Mother of God (Mad Mairam), Vastirj (St. George), Safa (hearth deity), Vatsila (St. Elijah), Avsati (patron of animals) and other deities. Ossetians know Donbedtir, Tutir or other deities through the various mythology stories. Certain rituals have been preserved in their name, which generally express something in common with Caucasian mythology. However, they are more individual and specific.

Key Words: Ossetian Folklore, Myth, Ritual.